

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE RUSYA FEDERASYONU
ARASINDA BİR NÜKLEER GÜÇ SANTRALİNİN YAPIMINA
İLİŞKİN ANTLAŞMANIN HUKUKİ NİTELİĞİNDEN
HAREKETLE 1982 ANAYASASI MADDE 90'IN İNCELENMESİ**
(*A STUDY OF ARTICLE 90 OF THE 1982 CONSTITUTION WITHIN THE AMBIT OF
THE LEGAL STATUS OF THE AGREEMENT BETWEEN THE REPUBLIC OF
TURKEY AND THE RUSSIAN FEDERATION RELATING TO THE CONSTRUCTION
OF A NUCLEAR POWER PLANT*)

Ömer Gedik*

ÖZET

21 Temmuz 2010 tarihinde Türkiye Cumhuriyetiyle Rusya Federasyonu arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma Mersin Akkuyu'da nükleer tesis yapılmasına ilişkindir. Antlaşma hukukçular ve çevreciler tarafından yoğun olarak eleştirilmiştir. Hukukçuların eleştirilerinin ortak noktası nükleer güç santralının uluslararası bir antlaşma yoluyla yapılmasıdır. Zira bu yöntemle, nükleer güç santralının yargı denetiminden kaçırılmak istendiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi 1982 Anayasası açıkça uluslararası antlaşmalara ilişkin olarak Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağını belirtmiştir.

Bu çalışmada, ilgili antlaşmadan hareketle 1982 Anayasası'nın uluslararası antlaşmaların akdedilmesini düzenleyen maddesi incelenecektir. Sonuç olarak uluslararası antlaşmaların denetlenmesi bakımından önceden denetimin (*a priori*) Türk hukuk sisteminde yer alması gerektiği ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesi, uluslararası antlaşmaların yargısal denetimi, önceden denetim

ABSTRACT

An agreement was signed between Russian Federation and Republic of Turkey on 21 July 2011 concerning the construction of a nuclear plant in Mersin/Akkuyu. The Agreement has been criticized heavily by jurists and environmentalists. The common point of juridical

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi

criticism is centered on the construction of the nuclear power plant through an international agreement. It is argued that, with these method, the nuclear power plant is prevented from judicial review. As known, constitutional review of international treaties has been banned by the 1982 Constitution.

In this case review, Article 90 of the Constitution on treaties, is scrutinized in the context of the agreement in question. Consequently, this study suggests that “a priori” control (preventive review) of international agreements should be ushered in as a formal part of the Turkish legal system.

Keywords: *Constitutional Court, Judicial review of international agreement, “a priori” review*

I. Giriş

20. yüzyılın başında atomun parçalanabileceğine ilişkin buluşlar, nükleer enerjiye yönelik çalışmaların ilk başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu ilk çalışmalara Avrupa kıtasında ve büyük oranda Almanya'da başlansa da, dünyanın ilk nükleer reaktörü ABD'de 1942 yılında Chicago Üniversitesi'nde açılmıştır¹. Ülkemizdeki nükleer enerjiye yönelik araştırmalar da neredeyse bu yıllara kadar uzanmaktadır. “*Atom Enerjisinin Barışçıl Amaçlarla Kullanılması*” gayesiyle 1955 yılında Cenevre'de uluslararası bir Konferans düzenlenmiştir. Bu konferansın akabinde Türkiye'de 1956 yılında Başbakanlığa bağlı bir “*Atom Enerjisi Komisyonu*” kurulmuştur². 1957 yılında ise Türkiye, Birleşmiş Milletlerin bir kuruluşu olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (UAEA) üye olmuştur. Bilimsel araştırmalar ise birkaç yıl sonra 1962 yılında başlamıştır. İstanbul'da Küçükçekmece gölü kıyısında kurulan 1 MW'lık TR-1 araştırma reaktörü bu konudaki çalışmaların ilk adresi olmuştur³. Bu dönemde çalışmalara başlanmakla yetinilmemiş nükleer santral kurulabileceği yerler de araştırılmıştır. Buna göre nükleer santralin kurulabile-

¹ Colin J. Carlile, “Reactor Overview”, in *Neutrons in Soft Matter* (Edited by Toyoko İmae, Toshiji Kanaya, Michihiro Furusaka, Naoya Torikai), Wiley, E-BOOK, April 2011, s. 625; Ural Akbulut, “Atom Bombası Nasıl Yapıldı?”, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2010/10/atom-bombasi.pdf>, E.T. 05.05.2014; Kadir Temurçin ve Alpaslan Aliagaoglu, “Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2003, 1(2), s. 26.

² Temurçin ve Aliagaoglu, agm., s. 32.

³ <http://www.nukleer.web.tr/cgi-bin/showhtml.cgi?turkiye/tarihce>, E.T. 2.11.2013.

ceği en uygun yerler olarak; Mersin-Akkuyu, Sinop-İnceburun, ve Kırklareli-İğneada sahaları tespit edilmiştir⁴. 1976 yılında, Atom Enerjisi Komisyonu tarafından, bu tespit edilen alternatif sahalar içinden Mersin-Akkuyu nihai saha olarak belirlenmiş ve bu sahaya yer lisansı verilmiştir⁵. Ancak 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ambargo Türkiye'yi uzun süre ekonomik olarak etkileyince, nükleer santral projesi bir kenara bırakılmıştır⁶.

Özellikle seksenli yılların başında nükleer enerjiye ulaşma konusundaki irade yeniden güçlenmiş, çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Dönemin başbakanının nükleer santrallerin yap-işlet-devret tarzı ile hayata geçirilmesi önerisi⁷, nükleer santral projesine önemli bir boyut kazandırmışsa da, Ukrayna'da yaşanan büyük çevresel felaket, ülkemizde nükleer enerjiye bakışı negatif yönde değiştirmiştir⁸. Hatırlanacağı gibi 26 Nisan 1986'da Ukrayna'da bulunan Çernobil Nükleer Santralinde dünya tarihinin bilinen en büyük nükleer felaketi yaşanmıştır. Kazayı takip eden bir aylık süre içerisinde çevreye yayılan radyoaktif serpentinin yol açtığı kirliliğin, o güne kadar insan iradesiyle patlatılan tüm atom bombalarından⁹, nükleer santrallerden ve uranyum madenlerinden doğal ya da kaza ile salınan tüm radyasyondan daha fazla olduğu uzmanlarca belirtilmektedir¹⁰.

Doksanlı yıllara gelindiğinde nükleer santral kurma girişimi tekrar gün yüzüne çıkmıştır. 1992 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Bakanlar Kuruluna sunduğu raporla başlayan yeni süreç, Mersin Akkuyu'da bir nükleer santral yapılmasına dair ihale sürecinin başlatıl-

⁴ M. Cihat Tuna, "Türkiye ve Nükleer Enerji", <http://www.e-haberajansi.com/yazar-oku.php?yazi=163>, E.T. 2.11.2013.

⁵ Bkz. "Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası", <http://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/akkuyungscbd.pdf>, E.T. 3.11.2013; Ayrıca bkz. <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>, E.T. 3.11.2013.

⁶ Fikret Bila, "Türkiye'nin Nükleer Santral Öyküsü", *Milliyet*, 17 Mart 2011.

⁷ Bila, agm.

⁸ Tuna, agw.

⁹ İkinci Dünya Savaşı sırasında Hiroşima ve Nagazaki'de atılan atom bombasının açığa çıkardığı radyasyonun, Rusya, Ukrayna ve Belarus'da 9 milyon kişinin doğrudan etkilendiği Çernobil Kazası'nda açığa çıkandan 200 kat daha az olduğu belirtilmektedir. Bu bile başlı başına felaketin çevresel etkisinin ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. "Chernobyl; Chronology of a Disaster", in *Nuclear Monitor*, (A Publication of World Information Service on Energy and the Nuclear Information & Resource Service), March 11, 2011, No. 724, p. 2.

¹⁰ Alpaslan Türkkân, "Çernobil Nükleer Santral Kazasının Türkiye'ye Etkisi", in *Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Nisan 2006, s. 46.

mış olmasına rağmen, gelen tepkiler üzerine 2000 yılında dönemin koalisyon hükümeti tarafından sona erdirilmiştir. Ülkemizde nükleer santral kurma girişimi konusundaki son aşama 2005 yılında İran'ın Türkiye'ye yönelik doğalgaz arzını kesmesiyle başlamıştır.

Mersin ilinin Gülnar ilçesinde bulunan Akkuyu mevkiinde inşa edilmesi planlanan nükleer enerji santrali, bir çok tartışmayı beraberinde getirmektedir.

Bu sunumda tartışmanın teknik boyutuna girmeden hukuki temeli incelemeye çalışacağız. Bilindiği gibi Mersin Akkuyu'da yapılması planlanan nükleer santral uluslararası bir antlaşmayla hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Nükleer Santralin uluslararası antlaşmayla inşa edilmesi girişimi kimi akademik çevrelerce, santral inşaatının yargısal denetimden kaçırılmak istenmesi şeklinde yorumlanmıştır. Antlaşmayı uygun bulma kanunu, iptal istemiyle Anamuhalefet Partisi tarafından Anayasa Mahkemesi önüne getirilmiş, fakat iptal istemi oybirliğiyle reddedilmiştir. Hükümetin bu girişim 1982 Anayasası'nın uluslararası antlaşma akdetme konusunda yürütmeye çok geniş yetki verdiği sorunsalını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu sunumda, Anayasa Mahkemesinin bu kararından ve ilgili antlaşmadan hareketle 1982 Anayasası'nın uluslararası antlaşmaların akdedilmesini düzenleyen maddesi incelenecek ve sonuç olarak önceden denetimin (*a priori*) Türk hukuk sisteminde yer alması gerektiği ileri sürülecektir.

II. Antlaşmanın Tarihsel Süreci

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu hükümetleri arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde Akkuyu'da nükleer santral kurulması amacıyla bir uluslararası antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Rusya Federasyonu adınaysa Başbakan Yardımcısı İgor Sechin imzalamıştır. Kısa bir süre sonra, 21 Temmuz 2010'da iki ülke arasında imzalanan antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) gündemine getirilip onaylanmıştır. 6 Ekim 2010 tarihinde de 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesi gereğince, Resmi Gazete'de yayımlanarak Antlaşma yürürlüğe girmiştir. Rusya Federasyonu Konseyinde ise biraz gecikmeli olarak 24 Kasım 2010'da onaylanmıştır. Böylece Antlaşma hem Türkiye Cumhuriyeti hem de Rusya Federasyonu açısından yürürlüğe girmiştir.

Burada dikkat çeken nokta henüz bu tarihe kadar projeyi yürütücü firmanın kurulmamış olmasıdır. İlgili şirket antlaşma imzalandıktan sonra 13 Aralık 2010'da, Rus Atomstroyexport firması tarafından Türkiye'de "Akkuyu NGS Elektrik Üretim Anonim Şirketi" adıyla kurulmuştur. Dolayısıyla nükleer santral kurulması konusunda uluslararası antlaşmanın muhatabı Rusya Federasyonu olmakla birlikte projenin yürü-

tülmesi “Akkuyu NGS Elektrik Üretim Anonim Şirketi”ne aittir. Son olarak 21 Mart 2012 Tarihli ve 28240 Sayılı Resmî Gazete’de Başbakanlık tarafından bir genelge yayımlanmıştır. Genelgeye göre “*hükümetler arası Antlaşma ile gerçekleştirilmesi öngörülen Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi kapsamında kamu kurum ve kuruluşları ile koordinasyon, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından sağlanacaktır. Projenin gecikmeye mahal vermeden zamanında tamamlanabilmesi için, kamu kurum ve kuruluşlarımızca her türlü iş ve işlemler ivedilikle sonuçlandırıl*”malıdır.

III. İç Hukuka Göre Uluslararası Antlaşmaların Yargısal Denetimi

Bilindiği gibi anayasa uygunluk denetimleri denetim zamanı bakımından önceden denetim (*a priori*) ve sonradan denetim (*a posteriori*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kimi ülkelerde bu iki denetim türünden biri benimsenirken, kimi ülkelerin de bu denetim türlerinden her ikisini de birlikte benimsediği görülmektedir. Dolayısıyla önceden denetim ve sonradan denetimin ayrışmasının mümkün olması gibi, her iki sistemin birlikte uygulanması da söz konusudur¹¹. Her iki denetim tarzını uygulayan ülkelere örnek olarak Macaristan, Polonya, Portekiz ve Romanya gösterilebilirler¹². Ülkemizde ise iki istisna dışında anayasaya uygunluk denetiminde uygulanan tür sonradan denetimdir. Bu iki istisnadan biri referanduma sunulan anayasa değişiklikleri üzerinde yapılan anayasaya uygunluk denetimi, diğeri de yürürlüğe giriş tarihi ertelenen ve iptal davası yoluyla AYM’nin denetimine tabi tutulan kanunlara ilişkindir¹³. Görüldüğü gibi ülkemizde kural olarak sonradan denetim uygulanmaktadır.

Karşılaştırmalı hukukta uluslararası antlaşmaların anayasaya uygunluk denetiminin konusunu oluşturduğu görülmektedir. Almanya, Avusturya, Polonya, Portekiz, Macaristan ve İspanya Anayasa Mahkemeleri uluslararası antlaşmaların yargısal denetimine bakmaktadırlar¹⁴. Fransız Anayasa Konseyi de uluslararası bir taahhüdün Anayasaya aykırı bir hüküm içerdiğini tespit etmişse ilgili hüküm anayasa değişikliğinden sonra devreye girebilir¹⁵.

Konuyu ülkemiz açısından ele alacak olursak, 1961 Anayasasının hazırlanma aşamasında Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunun hazırladığı ilk metinde uluslararası antlaşmaların Anayasa Mahkeme-

¹¹ İbrahim Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, s. 70.

¹² Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, s. 70.

¹³ Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, s. 73.

¹⁴ Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, s. 107-108.

¹⁵ Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, s. 108.

since önleyici denetimini öngördüğü dikkat çekmektedir¹⁶. Şöyle ki, uluslararası antlaşmaların anayasaya aykırı olduğu düşüncesi Meclislerden birinin üye tam sayısının beşte biri tarafından ileri sürülmesi halinde, bu iddia Anayasa Mahkemesince reddedilmedikçe TBMM'nin söz konusu antlaşmayı onaylaması veya buna katılımı söz konusu olamaz¹⁷. Anayasa Mahkemesi'ne uluslararası antlaşmalarla ilgili olarak sadece önleyici denetim yapabilme imkânı tanınması, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptalinin devletin uluslararası sorumluluğunu doğuracağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır¹⁸. Ancak başlangıçta uluslararası antlaşmalar bakımından Anayasaya konması düşünülen ön denetim mekanizması 1961 Anayasası'nın son halinde yer almamıştır. Uluslararası antlaşmalara ilişkin hüküm şu şekildedir: “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında 149 uncu ve 151 inci maddeler gereğince Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.*” Anayasa koyucunun uluslararası antlaşmalar bakımından sonradan denetime de imkân tanımadığı anlaşılmaktadır.

1982 Anayasası'na ilişkin düzenlemenin 1961 Anayasası'ndakine paralel bir düzenleme getirdiğini ifade etmek gerekir. “*Milletlerarası antlaşmaları uygun bulma*” kenar başlığına sahip 90. maddenin son fıkrasına göre, “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.*” Görüldüğü gibi anayasa koyucu açıkça uluslararası antlaşmalara ilişkin olarak Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağını belirtmiştir.

IV. Anayasa Mahkemesi'nin Kararının İncelenmesi

A. Genel Olarak

Anamuhalefet Partisi 15.7.2010 günlü, 6007 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun'un 1. maddesinin Anayasa'nın Başlangıç'ı ile 2., 7., 43., 56., 90. ve 166. maddelerine aykırılığını ileri sürerek iptaline ve yürürlüğünün durdurulmasına karar verilmesi istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açmıştır. Mahkeme 31.5.2012 tari-

¹⁶ İzzet Eroğlu, “1982 Anayasası Döneminde Uluslararası Antlaşmaların TBMM'de Görüşülmesi ve Denetimi”, *TAAD*, Cilt:2, Y. 2, S. 4, Ocak 2011, s. 302.

¹⁷ Eroğlu, agm., s. 302.

¹⁸ Eroğlu, agm., s. 302.

hinde karar vermiş ve karar 22.11.2013 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır¹⁹.

B. Anamuhalefet Partisinin Konuya Yaklaşımı

Anamuhalefet Partisi konuyu iki başlık altında değerlendirmiştir. Buna göre önce usule ilişkin inceleme yapılmış, sonrasında içeriğe girilmiştir.

Birinci başlıkta uygun bulma kanunu ile uluslararası antlaşmanın bir birinden bağımsız olduğu ileri sürülmüş, Anayasa’nın ortaya koyduğu denetim yasağının sadece antlaşmayla ilgili olduğu, uygun bulma kanunun ise bundan bağımsız olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Anamuhalefet Partisi’ne göre Mahkeme, her ne kadar antlaşmayı denetleyemese de, uygun bulma kanununu denetleyebilir. Dolayısıyla, “6007 sayılı Yasanın 1 inci maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından incelenmesinde bir sorun bulunmamaktadır.”

Diğer yandan Anamuhalefet Partisi içerik incelemesi yaparak da Kanun’un Anayasaya aykırı olduğunu iddia etmektedir. Anamuhalefet Partisine göre uygun bulma kanununun hukuka uygun olup olmadığının denetimi ise ancak antlaşmanın içeriğine bakılarak anlaşılır. Zira, “*antlaşmanın içeriğine bakmadan, yasama organının anayasal sınırlar içinde kalıp kalmadığının saptanması mümkün değildir. Uygun bulma yasasının amacı, aslında, yasama organının antlaşma hükümlerinin anayasal denetimini yapmasıdır. Bu denetimin tamamlayıcısı ise Anayasa Mahkemesi denetimidir. Antlaşma hükümleri, burada Anayasaya aykırılığı ileri sürülen norm değil, Anayasaya aykırılığın denetlenebilmesi için gerekli destek norm niteliğindedir. Bu destek norm olmadan onay yasası somut ya da soyut olarak denetlenemez.*” Dolayısıyla uygun bulma kanununu antlaşma kuralları gözetilerek incelenmelidir. Bu düşünceden hareketle Anamuhalefet Partisi sözleşmenin içeriğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.

¹⁹ AYM’nin, 31.5.2012 tarih ve E. 2010/92, K. 2012/86 sayılı kararı için bkz. R.G. Tarih-Sayı: 22.11.2013-28829; Mahkeme aynı tarihte bu konuya ilişkin iki karar daha vermiştir. Bunlardan birincisi, 6118 sayılı Uluslararası Ticaret Finansmanı İslami Kurumu Kurucu Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun’un 1. maddesine ilişkin, diğeri de 6119 sayılı Özel Sektörün Geliştirilmesi İslami Kurumu Kurucu Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun’un 1. maddesiyle ilgilidir. Bu her iki kararın gerekçesi de, metinde işlediğimiz ilgili kararın gerekçesiyle neredeyse bire bir örtüşür şekilde kaleme alınmıştır. AYM’nin, 31.5.2012 tarih ve E. 2011/47, K. 2012/87 sayılı kararı için bkz. R.G. Tarih-Sayı: 22.11.2013-28829; AYM’nin, 31.5.2012 tarih ve E. 2011/48, K. 2012/88 sayılı kararı için bkz. R.G. Tarih-Sayı: 22.11.2013-28829.

Anamuhalefet Partisine göre iptal istemine konu olan Kanun ve bu Kanunla uygun bulunan Antlaşmadaki temel sorunlardan biri, ihale, yarışma ve rekabet kurallarına uyulmaması, tek ülke ve şirketin yapım ve işletme işini ihalesiz olarak almasıdır. Oysa İhale usulünün amacı, milli çıkarların korunması ve kamu yararı için en uygun koşulların ve en uygun teknolojinin bulunmasıdır. Buradan hareketle Anamuhalefet Partisi ihale ve rekabet yönteminin, uluslararası hukuk ve geleneklere de uygun olduğunun altını çizmektedir: *“İhale yönteminde, kamu yararı ve kamuya ait taşınır ve taşınmaz kaynakların kullanılması da gözetilerek, kamu ihalelerinde rekabetçi bir ortamın yaratılması ve aynı zamanda ihaleye katılanlar arasında fırsat eşitliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Kamu hizmetlerinin görülmesi ve kamu gücünün kullanılmasında, rekabet koşulları içinde en uygun teklifin oluşması evrensel hukukun temel ilkeleri arasındadır.”* Anamuhalefet Partisi ihale, yarışma ve rekabet kurallarına uyulmamasının *“genellik ilkesine”* aykırılık teşkil ettiğini ve dolayısıyla *“kamu yararını”* da ihlal ettiğini düşünmektedir. Nükleer enerji gibi, önemli konuların uluslararası deneyler ve rekabet koşulları gözetilerek seçmece bir yöntemle belirlenmesi gerektiğini düşünen Anamuhalefet Partisi, böyle hassas bir tesisin yapımının bir ülkeye ya da bir şirkete verilmesini, kamu yararı ve genellik ilkesine aykırı görmektedir. *“Ortada imzalanmış bir ikili antlaşma olması, uygun bulma yasasını kabul eden yasama organının kamu yararı ve hukuk devleti ilkelerinin yok saymasını gerektirmez.”*

Anamuhalefet Partisi, Antlaşmanın, *“Arazi Tahsisi ve Erişim”* başlıklı 7 nci maddesinde, hiçbir çerçeve ve sınırlama yapılmadan, koşulsuz ve bedelsiz olarak sınırları tam olarak belirlenmemiş bir sahanın mevcut lisansı ve mevcut altyapısı ile birlikte, mülkiyetinin Nükleer Güç Santralinin (NGS) sökümlü sürecinin sonuna kadar Proje Şirketine tahsisinin, devletin egemenliğine ve bağımsızlığına aykırılık teşkil ettiğini düşünmektedir. *“Görüldüğü gibi, Antlaşmaya göre, tanımsız ve sınırları belirsiz bir arazi topluluğunun, başka bir anlatımla, sınırları belirsiz çeşitli arazinin yabancılara tahsisi söz konusudur. Anayasanın 2 nci maddesinde belirtilen hukuk devletinin temel unsurlarından birisi de hukuk güvenliğinin sağlanmasıdır. Hukuk güvenliği, kurallarda belirlilik ve öngörülebirlilik gerektirir. Temel ilkeleri koymayan, belirlilik ve öngörülebirlilik özellikleri taşımayan ve dolayısıyla hukuki güvenlik sağlamayan, sınırsız ve belirsiz bir alanı Antlaşmanın tarafına tahsis eden hükmün TBMM tarafından uygun bulunması Anayasanın Türkiye Cumhuriyetinin bir hukuk devleti olduğunu ifade eden 2 nci ve yasama yetkisini belirleyen 7 nci maddeleri ile bağdaşmaz.”* Anamuhalefet Partisi bu belirsizliğin ayrıca, Akkuyu bölgesinin kıyı şeridinde yer almasından dolayı Anayasanın 43 üncü maddesindeki, kıyılarından yararlanma hakkının da ihlaline yol açtığını düşünmektedir. *“Anayasanın 43 üncü*

maddesine göre, deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilecektir. Türkiye'nin enerji gereksinmesi ile söz konusu enerjinin elde edilmesi için gereken alanların tahsisi arasında yararlar dengesi gözetildiğinde, tahsisin niteliği ve koşulları önem kazanmaktadır ki, Antlaşma kapsamındaki tahsis, bir alan sınırlamasına tabi tutulmadığı gibi, anayasal güvence altındaki alanlarla ilgili sınırlama ve korumayı da getirmeyerek kamu yararı ilkesini gözetmemiştir.”

Anamuhalefet Partisi konuya çevre hakkı bağlamında da yaklaşmış, Anayasanın 56 ncı maddesindeki “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” hükmü hatırlatarak, çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumanın ve çevre kirlenmesini önlemenin hem Devletin hem de vatandaşların ödevi olduğunu vurgulamıştır. Anamuhalefet Partisine göre, Antlaşmanın, çevresel etki değerlendirmesi sorunu çözümlenmeden imzalanmış ve uygun bulma yasasında da bu konuda şerh konulmamış olması bu ihlali ortaya koymaktadır. “Çevresel etki sorunu, soyut bir kavram olarak görülmüş, sonradan yapılacak değerlendirmenin sonucu her halde olumlu farz edilerek, olumsuzluk hali gözetilmemiştir. Bu durumun, Anayasanın 56 ncı maddesi ile çevrenin kirlenmesinin önlenmesi konusunda Devlete verilen ödevin yerine getirilmemesi ve savsaklanması anlamına geldiği açıktır.”

Diğer yandan, Anamuhalefet Partisi antlaşmanın, dolayısıyla da uygulama kanununun Anayasanın 166. maddesine de aykırı olduğunu düşünmektedir. İlgili maddeye göre, “ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak” devletin görevi olarak belirlenmiştir. Anamuhalefet Partisine göre, “Bu planlama anlayışının özü, anayasal ve ülkesel “bütünlük” ilkesine dayanmaktadır. Hukuk devletinin işlevlerinin yaşama geçirilebilmesi için, ülkenin bütünlüğü, güvenliği, coğrafi özellikleri, stratejik konumu ve öncelikleri gözetilmek zorundadır.”

Anamuhalefet Partisi'nin gerekçesini özetlemek gerekirse, konuya usul ve esas olmak üzere farklı iki açıdan yaklaştığı görülmektedir. Usul açısından Anamuhalefet Partisi Mahkeme'nin Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrası gereğince uluslararası antlaşmayı denetleyip denetleyemeyeceği sorununu incelemiştir. Buna göre, uygun bulma kanunu ile uluslararası antlaşmanın bir birinden bağımsız olduğunu ileri süren Anamuhalefet Partisi, Anayasa'nın ortaya koyduğu denetim yasağının sadece antlaşmayla ilgili olduğunu, uygun bulma kanunun bundan bağımsız olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Anamuhalefet Partisi'ne göre Mahkeme, Anayasanın açık hükmü gereğince her ne kadar antlaşmayı denetleyemese de, uygulama kanununu denetleyebileceğini iddia etmiştir. Usule ilişkin ulaştığı bu sonuçtan sonra Anamuhalefet Partisi

esasa ilişkin incelemeye geçmiştir. Bu noktada uygulama kanununun incelenmesinin ancak antlaşmanın incelenmesiyle mümkün olabileceği düşüncesini ileri sürmüştür. Zira, uygun bulma kanununun amacı, yasama organının antlaşma hükümlerinin anayasal denetimini gerçekleştirmesidir. Anayasa Mahkemesi'nin denetimi bu yasama denetiminin tamamlayıcısıdır ve antlaşma hükümleri değerlendirilmeden bu denetim gerçekleştirilemez. Antlaşma ve uygun bulma kanunu arasındaki bu bağlantıyı kuran Anamuhalefet Partisi antlaşmanın içeriğine ilişkin incelemeler yapmıştır. Buna göre, böylesi önemli bir projede ihale usulü yerine tek ülke ve şirkete yapım ve işletme işinin antlaşmayla devredilmesinin milli çıkarların korunmasının ve kamu yararının ihlali anlamına geldiği düşünülmektedir. Ayrıca, Anamuhalefet Partisi nükleer tesis kurulacak arazinin hiçbir çerçeve ve sınırlama yapılmadan, koşulsuz ve bedelsiz olarak tahsisinin devletin egemenliğine ve bağımsızlığına aykırılık teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Bütün bunlarla birlikte, Anamuhalefet Partisi uygulama kanunuyla, kıyılardan yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetilmediğinden hareketle Anayasa'nın 43 üncü maddesindeki, kıyılardan yararlanma hakkının, Antlaşma'nın çevresel etki değerlendirmesi sorunu çözümlenmeden imzalandığı ve uygun bulma kanununa da bu konuda şerh konulmadığından 56. maddedeki sağlıklı bir çevreden yararlanma hakkının ve 166. maddedeki devletin planlama ödevinin ihlal edildiğini düşünmektedir.

C. Mahkemenin Kararı

Anayasa Mahkemesi kararında ilk önce uluslararası antlaşmaların yargısal denetimi konusunu açıklığa kavuşturmak istemiştir. Daha sonra uygun bulma kanununun Mahkemece denetlenip denetlenemeyeceğini tartışmış, son olarak da Anamuhalefet Partisinin aykırılık iddialarını belirterek anayasaya aykırılık sorununu çözüme kavuşturmuştur.

Anayasa Mahkemesi Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasından hareketle antlaşmaların Türk hukuk düzenindeki yeri ve Anayasal denetimini belirtmiştir. Mahkeme 90. maddede yer alan "*başvurulamaz*" ibaresinin, kesin bir önerme olduğunu, dolayısıyla antlaşmalara karşı Anayasa Mahkemesine başvuru yolunu kapattığını işaret etmiştir. Üstelik Anayasa, antlaşmaların denetimine ilişkin istisnai düzenlemelere de yer vermemiştir. Öyleyse bu hükmün aksine bir uygulamanın da yorum yoluyla yapılabilmesi mümkün değildir. Mahkeme bu düşünceden hareketle anayasanın, uluslararası ilişkilerin niteliği gereği antlaşmalar üzerindeki tek denetimin TBMM'nin yapabileceği siyasal denetim olduğunu ifade etmiştir. Bu da uygun bulma kanununun görüşülmesi sırasında gerçekleştirilebilir. Mahkeme devamında anayasa koyucunun uluslararası antlaşmaları anayasal denetim dışında tutmasının sebebini de açıkla-

miştir. Mahkeme, usulüne göre yürürlüğe girmiş bir uluslararası antlaşmanın Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilmesinin, ilgili Devletin imzaladığı antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucuna yol açacağını, bu durumda Devleti, uluslararası hukuk karşısında zor durumda bırakacağını ve devletin uluslararası alandaki saygınlığının zarar görmesine yol açacağını belirlemiştir.

Mahkeme uluslararası antlaşmanın anayasal denetime kapalı olduğunu tespit ettikten sonra uygun bulma kanununun anayasal denetimini incelemiştir. Mahkemeye göre uygun bulma kanununun diğer kanunlardan bir farkı yoktur. Zira Anayasa'da uygun bulma kanunu için ayrıca bir istisna düzenlenmemiştir. Dolayısıyla, *“bir milletlerarası antlaşma, doğrudan denetime tabi tutulamamasına rağmen onaylanmasını uygun bulan kanunun anayasallık denetimi mümkündür. Ancak, Anayasa'nın 90. maddesindeki emredici hüküm gereği, uygun bulma kanunu denetlenirken antlaşmanın denetiminin yapılmasına izin verilmemiştir. Anayasa koyucunun milletlerarası antlaşmaların Anayasal denetimini açık bir irade ile dışarıda bırakmasına rağmen, uygun bulma kanununun denetimi yoluyla antlaşmalar hakkında değerlendirme yapmak Anayasa'nın 90. maddesindeki yasaklayıcı düzenlemeyi işlevsiz hale getirecektir.”*

Görüldüğü gibi Mahkeme uygun bulma kanununu uluslararası antlaşmadan ayırmış, uluslararası antlaşmanın yargısal denetiminin Anayasa'nın ilgili maddesince yasaklandığını belirtirken, uygun bulma kanununun diğer kanunlar gibi yargısal denetim kapsamında olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla uygun bulma kanununun *“şekil bakımından”* denetimi, diğer kanunların denetiminde de olduğu gibi kanunun son oylamasında öngörülen çoğunlukla kabul edilip edilmediği ile sınırlıdır.

Diğer taraftan Mahkeme uygun bulma kanununun antlaşma ile birlikte anlam ve etki taşıyan nitelikteki hükümlerinin esas bakımından denetlenebilmesinin söz konusu olmadığını düşünmektedir. Zira, *“uygun buldukları antlaşmayı tekrar etmeyen ve ilke olarak üç maddeden oluşan uygun bulma kanunlarının esas yönünden denetimini yapmayı kabul etmek, antlaşmanın içeriğine ilişkin çeşitli değerlendirmelerde bulunmayı gerektirir. Uygun bulma kanununun antlaşma kuralları gözetilerek incelenmesi, antlaşma kurallarının dolaylı olarak denetlenmesi anlamına gelir. Oysa, Anayasa'nın 90. maddesi böyle bir incelemeye engeldir.”* Mahkemeye göre uygun bulma kanununun esas bakımından incelenebilmesi, uygun bulma kanununun bazı hükümlerinin, onaylanmasını uygun bulduğu uluslararası antlaşmadan ayrılabilir; bağımsız olarak kendi başına hüküm ifade edebilir ve ondan ayrı olarak hukuk düzeninde etki doğurabiliyorsa mümkündür.

Son olarak Mahkeme Anamuhalefet Partisinin aykırılık iddialarını belirterek anayasaya aykırılık sorununu çözüme kavuşturmuştur. Mahkeme bu noktada Anamuhalefet Partisi'nin aykırılık iddialarını özetle-

mekle yetindiğini, bunlara tek tek açıklık getirmediğini işaret etmekte fayda vardır. Diğer bir ifadeyle Mahkeme antlaşmanın içeriğine hiç değinmemiştir. Zira, Mahkeme uygun bulma kanununun antlaşmadan bağımsız olarak kendi başına bir hüküm ifade etmediğini, uygun bulma kanununun ancak antlaşma ile birlikte anlam ve etki taşıyan nitelikteki hükümler taşıdığını düşünmektedir. “Üç maddeden oluşan Kanun’un iptali istenen 1. maddesi, Antlaşma’nın onaylanmasının uygun bulunduğunu belirtmektedir. Kanun’un 2. maddesinde Kanun’un yayımı tarihinde yürürlüğe gireceği, son maddesinde ise Kanun’un yürütülmesi görevinin Bakanlar Kuruluna ait olduğu hükme bağlanmaktadır.

Kanun’un dava konusu kural olan 1. maddesi, uygun bulduğu Antlaşma ile birlikte anlam taşımaktadır ve ancak onunla birlikte ele alındığında hukuk düzenimizde etki yapabilir niteliktedir. Bu nedenle, söz konusu kuralın denetiminin ancak Antlaşma kuralları gözetilerek yapılabileceği, bunun da Anayasa’nın 90. maddesinde yasaklanan antlaşma kurallarının denetlenmesi anlamına geleceği açıktır.”

Özet olarak Mahkeme uygun bulma kanunu ile uluslararası antlaşmaların farklı hukuki statülerini tespit etmiş; Anayasa’nın 90. maddesinin açık hükmü gereği uluslararası antlaşmaların yargı denetimi dışında bırakıldığını belirtirken, uygun bulma kanununun tıpkı diğer kanunlar gibi anayasal denetiminin mümkün olduğunu işaret etmiştir. Bilindiği gibi kanunların şekil ve esas bakımından anayasaya uygunluğu denetlenebilmektedir. Mahkemeye göre uygun bulma kanununun şekli denetimi tıpkı diğer kanunlar gibi, kanunun son oylamasında öngörülen çoğunlukla kabul edilip edilmediği ile sınırlıdır. Esas bakımından denetim ise uygun bulma kanununun bazı hükümlerinin, onaylanmasını uygun bulduğu uluslararası antlaşmadan ayrılabilir, bağımsız olarak kendi başına hüküm ifade edebilir ve ondan ayrı olarak hukuk düzeninde etki doğurabiliyorsa mümkündür. Mahkeme, 6007 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyetinde Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun’un 1. maddesine ilişkin Anayasaya aykırılık itirazının, antlaşma ile birlikte anlam ve etki taşıdığını düşünmektedir. Buradan hareketle Mahkeme, söz konusu kuralın denetiminin ancak Antlaşma kuralları gözetilerek yapılabileceği, bunun da Anayasa’nın 90. maddesinde yasaklanan antlaşma kurallarının denetlenmesi anlamına geleceğinden hareketle başvurunun reddine karar vermiştir.

V. Sonuç Yerine Bir Öneri

Ülkemizde nükleer enerjiye ulaşma çabası 2007-2013 yıllarını kapsayan dokuzuncu kalkınma planıyla birlikte zirve yapmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin nükleer enerjiye ulaşmak için Rusya Federasyonu'yla imzaladığı nükleer güç santrali antlaşması hukukçular ve çevreciler tarafından eleştiriyile karşılanmıştır. Hukukçuların eleştirilerinin ortak noktası nükleer güç santralinin uluslararası bir antlaşma yoluyla yapılması çabasında toplanmaktadır. Zira bu yöntemle, nükleer güç santralinin yargı denetiminden kaçırılmak istendiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Anayasa uluslararası antlaşmaların yargısal denetimine olanak tanımamaktadır. Hukuk düzenimize göre uluslararası antlaşmalar yalnızca siyasal denetime uğrayabilir. Siyasal denetimde ancak uygun bulma kanununun onay aşamasında gerçekleştirilir. Kaldı ki gerek 90/3. madde gerekse de 244 Sayılı Kanun uygun bulmayı adeta bir istisna gibi düzenlemiştir. Uygulamada siyasal denetim de aşılmakta, Meclis bir kanun çıkarmadan uluslararası antlaşma Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile yürürlüğe girmektedir²⁰. Dolayısıyla, birçok uluslararası antlaşmanın Meclis'in bilgisi olmadan antlaşmaların içeriği hakkında görüşme yapılması imkânı olmaksızın ve bazen Resmi Gazetede dahi yayımlanmaksızın yürürlüğe girmesi söz konusu olmaktadır²¹. Görüldüğü gibi uluslararası antlaşmalar, yürütme organının yargı denetiminden kaçırmak istediği alanlarda düzenleme imkânı tanımaktadır. Oysa biliyoruz ki "*hukuk devleti*" düşüncesi idari işlemlerin yargısal denetimiyle başladı ve yasama faaliyetlerinin anayasaya uygunluk denetimiyle gelişti²². Bir ülkede hukuki denetim dışında bırakılan alanlar hukuk devleti idealine ulaşma yolundaki mesafeyi ortaya koyar.

Bir uluslararası antlaşmanın konusu tarafların serbest iradesiyle belirlenmektedir²³. Dolayısıyla idari bir düzenlemenin veya bir yasama tasarrufunu oluşturan bir işlemin uluslararası antlaşmayla vücut bulması mümkündür. Öyleyse yürütme hukuka aykırı bir tasarrufu uluslararası antlaşma yoluyla gerçekleştirebilir. Bu da bir hukuk devletinde kabul edilebilecek bir durum değildir. Akkuyu sahasında yapılacak Nükleer Güç Santrali konusunda da kamuoyunda bu yönde bir algı oluşmuştur. Bilindiği gibi coğrafi mekân olarak "*ülke*", günümüz anayasalarındaki önemini arttırmaktadır. Diğer yandan insan hakları öğretisi de çevreyi

²⁰ Kemal Başlar, "Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Yargısal Denetimi Üzerine", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni: Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan*, 24/1-2, Y. 2004, s. 5.

²¹ Başlar, agm., s. 30.

²² İbrahim Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 2011, s. 398.

²³ Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü, Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2012, s. 66.*

önemsemekte ve çevre hakkı, insan hakları genel kuramında işlevsellik kazanmaktadır²⁴.

Anamuhalefet Partisi'nin, anayasaya aykırılık başvurusunda 1982 Anayasası'ndaki ülkeye ilişkin hükümlere göndermede bulunduğu görülmektedir. İptal talebinde Anayasa'nın kısıyılardan yararlanmayı düzenleyen 43. maddesi ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 56. maddesi konu edilmiştir. Ancak Mahkeme, dava dilekçesinde işaret edilen ve kamuoyunda çokça tartışılan çevresel konulara girmemiştir. Çünkü Mahkeme esasa ilişkin yapacağı bir incelemenin Anayasa'nın 90. maddesinde yasaklanan antlaşma kurallarının denetlenmesi anlamına geleceğini düşünmektedir.

Bu tartışmalı durum uluslararası antlaşmaların yargısal denetimine ilişkin anayasal hükmün revize edilmesi gerektiği düşüncesini doğurmaktadır. Anayasa'nın 90. maddesinde düzenlenen uluslararası antlaşmaları akdetme yetkisinin, denetim yasağı da göz önünde bulundurulursa, yürütmeye sınırsız bir yetki alanı tanıdığı görülmektedir. Bu durum yürütmenin haksız bir şekilde yetki yoğunlaşmasına imkân tanımaktadır. Oysa anayasacılık anlayışının günümüzde ulaştığı seviye, bu tür yetki yoğunlaşmalarının dağıtılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası antlaşmaların yürürlük kazandıktan sonra Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilmesinin, ilgili devletin imzaladığı antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucuna yol açacağı, bu durumda ahde vefa ilkesinin ihlal edilmesi anlamına geleceği düşünülebilir. Öyle ki bu devlet, uluslararası hukuk karşısında zor durumda kalabilir ve devletin uluslararası alandaki saygınlığının zarar görmesi söz konusu olabilir.

Öte yandan uluslararası antlaşmanın yürürlüğe girmeden yargısal denetiminin, devletler hukuku bakımından bir soruna yol açmayacağı açıktır. Dolayısıyla önleyici denetim uluslararası sorumluluğa yol açmadan yürütmenin uluslararası antlaşma akdetme yetkisinin yargısal denetim altına alınmasını sağlayacaktır. Uluslararası antlaşmaların önceden denetiminin karşılaştırmalı hukukta yaygın biçimde kullanıldığından yukarıda bahsedilmiştir²⁵. Uluslararası antlaşmaların önceden denetimine imkân tanınması yürütme organının yargı denetimden kaçırılmak istediği hususları uluslararası antlaşmalara konu edinmesi yolunu da kapatacaktır. Yeni anayasa çalışmalarında “önceden denetim usulünün”, en azından uluslararası antlaşmaların denetimi konusunda gündeme getirilmesi hukuk devleti idealine ulaşmak noktasında bir adım olarak görülebilir.

²⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, ““Kaya Gazı” Frenine Yargı Onayı”, *Birgün Gazetesi*, 17.10.2013.

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Başlar, agm., s. 53-58.

KAYNAKÇA

“Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası”, <http://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/akkuyungscbd.pdf>, E.T. 3.11.2013.

Başlar, Kemal, “Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Yargısal Denetimi Üzerine”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni: Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan*, 24/1-2, Y. 2004, s. 5.

Bila, Fikret, “Türkiye’nin Nükleer Santral Öyküsü”, *Milliyet*, 17 Mart 2011.

Bozkurt, Enver/Kütükçü, M. Akif/Poyraz, Yasin, Devletler Hukuku, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2012, s. 66.

Carlile, Colin J., “Reactor Overview”, in *Neutrons in Soft Matter* (Edit by Toyoko İmae, Toshiji Kanaya, Michihiro Furusaka, Naoya Torikai), Wiley, E-BOOK, April 2011, s. 625.

“Chernobyl; Chronology of a Disaster”, in *Nuclear Monitor*, (A Publication of World Information Service on Energy and the Nuclear Information & Resource Service), March 11, 2011, No. 724, p. 2.

<http://www.nukleer.web.tr/cgi-bin/showhtml.cgi?turkiye/tarihce>, E.T. 2.11.2013.

<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>, E.T. 3.11.2013.

Eroğlu, İzzet, “1982 Anayasası Döneminde Uluslararası Antlaşmaların TBMM’de Görüşülmesi ve Denetimi”, *TAAD*, Cilt:2, Y. 2, S. 4, Ocak 2011, s. 302.

Kaboğlu, İbrahim Ö., ““Kaya Gazı” Frenine Yargı Onayı”, *Birgün Gazetesi*, 17.10.2013.

Kaboğlu, İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul 2011, s. 398.

Kaboğlu, İbrahim Ö., Anayasa Yargısı, 4. Baskı, İmge Kitabevi, s. 70.

Temurçin, Kadir ve Aliagaoglu, Alpaslan, “Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye’de Nükleer Enerji Gerçeği”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2003, 1(2), s. 26.

Tuna, M. Cihat, “Türkiye ve Nükleer Enerji”, <http://www.e-haberajansi.com/yazar-okuy.php?yazi=163>, E.T. 2.11.2013.

Türkkan, Alpaslan, “Çernobil Nükleer Santral Kazasının Türkiye’ye Etkisi”, in *Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye’de Kanser*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Nisan 2006, s. 46.

Ural Akbulut, “Atom Bombası Nasıl Yapıldı?”, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2010/10/atom-bombasi.pdf>, E.T. 05.05.2014.